

Hit és kétely a hiedelemszövegekben

BEVEZETÉS

Hiedelemelemzéskor a gyűjtő hajlamos a szöveg tartalmi elemeire helyezni a hangsúlyt és mellőzi azoknak a szövegelemeknek a vizsgálatát, amelyek a rendszer működésére, a hiedelmek használatára vonatkozó információkat közölnek. Jelen írásomban hiedelem és ember, hiedelem és annak verbális reprezentációja közötti kapcsolat értelmezésére törekedtem. Elsődleges forrásként Kökényesden¹ gyűjtött, megrontott tehennel kapcsolatos hiedelemszövegeimet használtam fel. Ezek elemzésével igyekszem a hiedelemreprezentáció jellegzetességeit feltárni.

Céлом nem a hiedelemkör összetevőinek vizsgálata. A tehénnel, a tejhaszon mágikus úton való megszerzésével kapcsolatos kökényesdi hiedelmek nem jelentenek újdonságot a magyar hiedelemrendszer erre vonatkozó részével kapcsolatban. Elsősorban a hiedelem és ember kapcsolata érdekelt, az, milyen szerepet tölthet be a hiedelem a huszadik század végén élő ember életében, és az, hogyan tudja az egyén összeegyeztetni a különböző világfelfogások (mágikus, racionális) követelményeit egymással. Három szöveg értelmezése során igyekeztem a jellegzetes hiedelemreprezentációs stratégiákat feltárni. A munkát szervező hipotézis elsősorban az volt, hogy a szöveg egyaránt tartalmaz explicit és implicit információt a hiedelemrendszer működésére nézve és arra vonatkozóan, hogyan viszonyul az adatközlő a hiedelmekhez, ezek milyen szerepet töltenek be életében. A vizsgálat fókuszába nem a hiedelem, hanem a hiedelmet használó és hiedelemélményt reprezentáló egyén került, és az adatközlők olyan szövegszervezési stratégiái, melyekkel hiedelmekhez való viszonyukat fejezik ki.² Hangsúlyozom a reprezentáció módjának értelmezését és annak a folyamatnak a vizsgálatát, ahogyan az adatközlők reálisnak vagy irreálisnak minősítenek egy kérdéses világgépelemet.

Elemzésemben sor kerül a felszíni és a mélystruktúra értelmezésére. A felszíni struktúra interpretációjában a nyelvhasználatra figyelek, a kifejezésekre, az elemek sorrendjére, koherenciájára. A mélystruktúra elemzésekor a jelentésre és a jelentésalkotásra koncentrálok. Itt egyaránt fontos szerepet tölt be az explicit és implicit elemek értelmezése.

Az elemzés során fontos szerepe van a hitérték vizsgálatának. A hiedelemszövegek hit-tartalma egyaránt lehet pozitív vagy negatív. Az adatközlő hihet a kérdéses hiedelem valóságában vagy elutasíthatja annak realitását. Negatív hitértékkel rendelkező szövegek is rögzíthetnek korábbi pozitív hitet: az adatközlő beszámolhat mások aktív hiedelemgyakorlatáról, vagy sa-

ját, korábbi hitéről. A gyűjtött szövegek a hitérték szempontjából két nagy csoportba oszthatók: hitértékkel nem rendelkező, csak kulturális információként reprezentált, valamint konkrét hitértékkel rendelkező hiedelmekre, melyek valamilyen szinten személyes élményt rögzítenek. Ez utóbbi csoport is tovább kategorizálható. Akadnak ugyanis olyan szövegek, melyek személyes hiedelemgyakorlatot, hiedelemlényekkel való találkozást reprezentálnak és olyanok, amelyek nem személyes élményt reprezentálnak, de egy megbízható elbeszélő hiedelemélményét közvetítik.

A HIEDELEMREPRESENTÁCIÓT MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

A hiedelemszövegek a reprezentáció különös esetei: extenziójukat általában fiktívnek tekintik, olyan elemeknek, amelyek csak a hiedelemcentrikus világgép kontextusában funkcionálhatnak. A hordozó közösség, az egyének szempontjából azonban realitásértékkel, pragmatikai funkcióval rendelkeznek, kultúrájuk szerves része és életstratégiájuk meghatározója. Ez a funkcionális elem egy külső (kultúrán kívüli) szemlélet, másfajta világgép szempontjából funkciótlan, esetleg fiktív lehet. A közösség tagjai, akik tudatában vannak a másik világgép szemléletbeli különbségének, a két világgép ütköztetéséből eredő esetleges konfliktusok elkerülésére törekednek. A hiedelemreprezentáció extenziója kultúrától függően interpretálható reálisnak vagy fiktívnek. Amikor a reprezentációra olyan környezetben kerül sor, ahol a kommunikációs partnerek eltérő világgéppel, másfajta attitűdökkel rendelkeznek, működésbe lép egy védelmi mechanizmus, mely a saját tudásrendszer és az ennek megfelelő világgép legitimációját szolgálja. Ez pedig elsősorban a kommunikáció útján valósul meg.

A hiedelemközlés, hiedelem-reprezentáció a sikeres kommunikáció egyetlen feltételének felel meg. A beszélő által szándékolt dolgot fejez ki: a közlő hisz az általa közölték realitásában. Kérdéses azonban, hogy a világban létező dolgot fejez-e ki. Mágikus gyakorlat, hiedelemalapúnak minősíthető gyakorlat esetén ez a feltétel megvalósul. Létező, empirikusan ellenőrizhető (bár vitatható gyakorlati értékkel rendelkező) dologról van szó, melynek legitimációja nem függ a világgéptől vagy attitűdöktől. Tehát nemcsak egy meghatározott tudattal rendelkező ember számára evidencia. Probléma állhat fenn a hiedelemlények esetén, hiszen ezek extenziójának realitása nem bizonyítható empirikusan. A mágikus világgép tartalmazhat evidenciát ezek létére vonatkozóan, ez azonban nem érvényes a „racionális” világgép esetén. Ugyanakkor ezek az evidenciával nem rendelkező extenziók általában nem tartoznak a társadalmilag helyénvalónak, elfogadhatónak ítélt dolgok közé. Egy olyan diskurzrendszer, mely a racionális világgépen alapul, a hiedelmeket negatívnak minősíti, s ennek megfelelően használóikat is negatívan értékeli. A kommunikációs aktusok során felmerülő ellentétet megpróbálhatják kommunikáció útján feloldani, olyan, mindkét

fél számára elfogadható alapok keresése révén, melyek nem csorbítják egyik presztizsét, képét vagy egyéb érdekeit.

A reprezentált ismeretek lehetnek igazoltak vagy igazolatlanok, ezen kívül igazolhatók közvetett vagy közvetlen módon. A hiedelem kategóriájába a közvetett és igazolatlan ismereteket sorolják, amelyeket evidenciaként tárgyalni társadalmilag nem elfogadható cselekedet. Azonban a hiedelemcentrikus világgéppel rendelkező személy számára a kérdéses elem léte evidens, erről alkotott ismeretei nem feltétlenül közvetettek (pl. személyes mágiikus gyakorlat). Amikor ezzel kapcsolatos tudását igyekszik reprezentálni, az egyén implicate kötelezettséget vállal az általa elmondottak hitelességére nézve. Abban az esetben, ha a reprezentálandó tények feltűnően ellentmondanak a társadalmilag helyesnek ítélt racionális világgép empirikus követelményeinek, a beszélő igyekszik legalább verbálisan legitimizálni azokat. Ha közvetlenül nem lehet őket ellenőrizni, akkor megpróbálnak egy megbízható, vagy annak tartott *legitimációs közegre* támaszkodni. Ha olyan hiedelemszövegről van szó, amely az egyénnek valamilyen hiedelemlényvel való találkozását reprezentálja, az egyetlen evidencia az elbeszélő és annak az a kötelezettsége, hogy igazat mond. Ha a *perszonális verifikáció* objektív okok miatt nem lehetséges, interperszonális verifikációhoz folyamodnak. Ennek során az igazságérték megállapításakor mások tapasztalatára, ítéletére alapoznak. A hiedelmek igazságértéke többnyire ezen az *interperszonális verifikáción* alapul.

A hiedelmekről szóló diskurzusok fontos része a legitimáció és a közös kiindulási alapok megteremtése. Az adatközlő nincs tisztában a gyűjtő szándékaival, világgépével, attitűdjével. Ennek megfelelően reprezentál, kódolja és legitimizálja a szövegeket. A hiedelmek mint empirikusan nem bizonyítható jelenségek nem tartoznak a makrotársadalom által elfogadható elemek közé. Ezért az adatközlők elsősorban az általuk elbeszéltek igazságértékéről, realitásáról szeretnék a gyűjtőt meggyőzni. A gyűjtési szituációk első fázisában, ha nem tudja a kérdéses tudáselemet a „megfelelő” módon legitimálni, az adatközlő általában eltávolítja magát a hiedelmektől, esetleg az interperszonális legitimációra támaszkodva feltétlenül igazolni akarja azok igazságértékét. Törekszik arra, hogy a sikeres kommunikáció feltételei megvalósuljanak. A kommunikáció során a beszédpartnerek kölcsönösen motiválják egymást, hogy megtalálják a résztvevők által érvényesnek tekintett kiindulási alapot. A reprezentáció ugyanis ettől függ. Ugyanazt az eseményt reprezentálhatják meseként vagy megtörtént esetként a jelenlevők attitűdjétől függően. A hiedelemreprezentációk az adatközlő hozzáállása szempontjából többféleképpen lehetnek: legitimként reprezentáltak (olyan világban levő dolgok, aminek igazságértékét a közlő szavatolja), a világban levő dolgot reprezentáló szövegek, amelyek evidenciájáról az adatközlő meg van győződve, de a legitimizáció során csak az interperszonális verifikációra támaszkodhat, és olyanok, amelyek igazságértékéről az adatközlő már nincs meggyőződve, csakis kulturális információként közli azokat.

Az első két esetben reális hitértékről van szó, a reprezentáció tartalmával egyetért az adatközlő, extenzióját világban jelenlevőként kezeli. Minimális a hitérték, ha az adatközlő a szöveget úgy kódolja, hogy megfeleljen a racionális világkép követelményeinek. Ilyenkor történik meg, hogy térben és időben távolítja a reprezentáltakat, és explicitté teszi a kételyt. (*Ilyen dógok voltak akkor, de ki tudja azt.*) Ilyenkor reprezentálhatnak hiedelmeket mindenfajta hitérték nélkül, egyfajta *kulturális információként*. Ebben az esetben az adatközlő ismereteket közöl közössége (egykori) világképéről, amely már különbözik a sajátjától.

Az olyan reprezentáláshoz, amely reális, pozitív hitértékkel rendelkező szövegeket eredményez, megfelelő kontextus szükségeltetik, és olyan kommunikációs partner, aki jelenlétében énképüket vagy világképüket nem érzik fenyegettnak. Ez megtörténhet akkor, ha egyezsége jutnak a közös kiindulási pontokat, a világképelemek érvényességét illetően, sikerül aktivizálni a hiedelemkódot. Abban az esetben, ha azonos világképpel, attitűdökkel rendelkező kommunikációs partnerek vannak jelen, akkor ez a fázis elmaradhat.

Jellegzetes a gyűjtő szerepe. Olyan személy, aki kívülállóként igyekszik információkat gyűjteni. Kívülálló lévén, világképét másnak (többnyire racionálisnak) feltételezik, és ennek megfelelően kódolják a szövegeket. Az a tény viszont, hogy a kultúra hiedelemnek minősíthető elemeire kíváncsi, megismerőként és nem értékelőként lép fel, sajátos státust biztosít számára. Ez a „bennfentes” státus akkor lesz nyilvánvaló, ha az adatközlők hiedelemkódja a gyűjtő jelenlétében konfrontálódik egy racionális kóddal. A hiedelemtudattal rendelkezők sajátos csoportot alkotnak és ennek vonzáskörébe tartozónak érezhetik az olyan egyéneket, akik ezzel szemben nem lépnek fel agresszorként, nem kérdőjelezik meg érvényességét. Tehát a gyűjtőt is.

Hiedelemként interpretálni egy reprezentációt vagy egy annak alapján leszűrt kognitív struktúrát, olyan előfeltételezést, előítéletet jelez, melynek alapján a befogadó hajlamos a kérdéses elemet az értékskála alacsony pontján elhelyezni. A jelenséget jelző kifejezés meglehetősen negatív kognitív attitűdöt jelöl, már eleve megkérdőjelezi azt a világképet, melynek része lehet ez az ismeretrendszer. Az ezzel rendelkező egyén szubjektív világát egy objektíve adott világgal (a racionális világképpel) ütközteti, aminek elemeit, a szubjektív világgal ellentétben, empirikusnak, tapasztalatilag ellenőrizhetőnek tekinti. A megnevezésben rejlő értékszerkezet azonban gátolja, hogy a kívülálló objektív módon közeledjék az adott jelenséghez. A kifejezés ugyanis maga is egy hiedelmet tükröz. Eszerint a hiedelem egy, a valós világban nem létező dolgot reprezentál, és ez a realitásban nem létező világ reprezentálódik egy verbális, ún. hiedelemszövegben. Ilyen alapon a reprezentáció extenzióját eleve fiktívnek tekintik, s ezt a kifejezést mintegy tézisszerűen meg is fogalmazza. A gond ezzel az lehet, hogy a megfigyelő ezzel eleve kiiktatja az extenziókra vonatkozó kutatást, és nem is próbálja megkeresni azt a világképbeli elemet, amely megfelelnet az adott reprezentálónak. Az interpretációnak pedig elsősorban ez a keresés, a megfeleltetésre

törekvés lenne az első lépése. Az interpretáló hajlamos arra, hogy a kapott információt csakis saját világgképének megfelelően értelmezze, és megfeledeznek arról, hogy meg kell keresni azt a világgképet, kognitív struktúrát, ahol az adott kijelentések igaznak minősíthetők, a reprezentációk pedig pozitív empirikus értékkel rendelkeznek. Az interpretáció célja elsősorban a megértés és nem az értékelés kellene hogy legyen. A szövegek tanúsága szerint az adatközlők is interpretálják a jelenségeket. A racionális világgkép szerint fiktívnek minősülő elemet csak akkor jelenítik meg reálisaként, ha személyesen is kezeskedni tudnak annak igazságértékéről. A legitímáció egyfajta perszonális verifikációt feltételez. Mivel az adatközlők általában tudatában vannak annak, hogy egyes jelenségek realitása – jelen esetben a tehén megronthatósága, a tejhaszon elvétele – bizonyos szempontok szerint megkérdőjelezhető, ellenőrzik azt. Csak akkor hisznek a tehén megronthatóságában, ha személyesen tapasztalták a jelenséget, esetleg megbízható forrásból származó ismeretekkel rendelkeznek ennek realitására nézve.

A szövegek interpretációja során támaszkodni lehet azokra az érvényességi követelményekre, melyeket a kommunikációs szabályok implikálnak. Ezek ugyanis feltételezik, hogy az egyén nem közvetít olyasmint, aminek érvényességéről nincs meggyőződve. (Természetesen vannak olyan kommunikációs lehetőségek, diskurzusok, ahol ez a szabály nem érvényes, de ezeknek tanulmányozása nem tartozik a dolgozat kereteibe.) Ráadásul az ágens életstratégiája szervezésében sem játszhatnak közre olyan dolgok, amelyek létezéséről nincs meggyőződve, nem rendelkezik róla legalább társadalmilag közvetített tapasztalattal. Eszerint a szövegek megbízható információkat közölnek, az adatközlők világgképük számukra reális extenzióval rendelkező elemét reprezentálják. Azon közösség és annak individuumai körében tehát feltételezhető egy olyan világgkép, amely kontextualizálja és hitelesíti, érvényességi keretet nyújt mindazon elemeknek, amelyek egy másfajta világgkép szemszögéből nézve hiedelemnek minősíthetők. A hiedelemként értelmezhető elemeknek, kognitív struktúráknak megvan a maguk kontextusa, funkciója, használati értéke és felhasználói köre. Azok az individuumok, akiknek ez világnézeti, életvezetési alternatívát kínál, evidenciával rendelkeznek ennek létezésére, működésére nézve. Ez esetben az alternatíva elnevezés is megtévesztő lehet, hiszen csak a racionálisnak tekintett világgkép és értékrendszer szempontjából lehet alternatíva, míg az adott közösség individuumai számára a „hiedelemcentrikus” világgkép jelenti az evidenciát, a működő struktúrát, és a racionális világgkép kínálta életvezetési és értéklehetőségek képezhetik az alternatívát.

A két világgkép, értékrendszer, kognitív struktúra azonban folyamatosan és egyre gyakrabban ütközik. A társadalmilag (és itt nem a mikroközösséget, hanem a makroközösséget értem alatta) közvetített racionális világgkép és az ehhez kapcsolódó értékrendszer, megismerési módok ütköznek a hiedelemcentrikus világgkép megfelelő elemeivel. Elsősorban kognitív struktúráit, megismerési módjait kérdőjelezzik meg, az intenziórelációk extenzióit, és ez-

által az értékrendszert, viselkedési módot is. A megismerést illetően az okoz gondot, hogy a hiedelemelemeket a társadalmi tapasztalat közvetíti, az egyén ritkán rendelkezik személyes tapasztalattal, konkrét evidenciával annak létezésére nézve (pl. hiedelemlények esetén). A hiedelemrendszer keretein belül, a mágikus világkép működésében megvannak a hitelesítés, legitimizálás módszerei, ezek azonban nem működőképesek a racionális világkép érdekszférájában. Az adott hiedelemrendszerek működését sokban befolyásolja a vele párhuzamosan létező racionális világkép. Ez ugyanis jelen van minden egyén kognitív struktúrájában, lévén, hogy a magaskultúra, oktatás ezt közvetíti. A kettő közötti viszony aszimmetrikus: a racionális világkép elemei működhetnek a hiedelemcentrikus világképben, pozitív empirikus értékkel rendelkeznek, viszont a racionális világkép szempontjából nem rendelhető pozitív empirikus érték a hiedelemelemhez. A két világkép közül egyértelműen a racionális rendelkezik társadalmi presztízzsel, ami negatívan befolyásolja a hiedelmek és azok használóinak megítélését. A két világkép ütköztetése óhatatlanul feszültséget szül.

A konfliktust enyhítendő, különböző *hiedelemvédő stratégiák* lépnek működésbe. Revideálhatnak egyes elemeket, amelyek megfelelő, megbízhatóan elfogadott legitimizációs alap híján elvesztik evidenciájukat, s így használati értékeket, ezért kikerülnek az adott világkép aktív, adekvátnak minősített elemei közül. Ez történt a hiedelemlények nagy részével is, melyek fokozatosan kiszorultak az egyének aktív hiedelemkészletéből. Abban az esetben, ha az egyén és közösség legitimizációs rendszere működőképes, az adott világkép elemei még betöltik életszervezési, világmagyarázó funkciójukat, aktívak, és az egyén *kognitív* struktúrájának középpontjában maradnak. Nem hajlandók lemondani a számukra funkcionális világképelemről, ezért kerül a másik világgéppel, kognitív és értékrendszerrel való ütköztetést. Működésbe léphet egy én- és világgépvédő mechanizmus, melynek eszközei a tagadás vagy átkódolás a világgépidegen kognitív struktúra jelenlétében. A makrotársadalmi tapasztalat közvetítette magaskultúra törést okoz a hiedelemrendszerben, annak eltűnéséhez, netán átkódolásához, egy erős világgépvédő stratégia kiépítéséhez vezethet. Ez utóbbiak csakis funkcionális értékkel rendelkező hiedelemelem esetén működnek (pl. a mindennapi élettel, krízishelyzetekkel, tabukkal, előírásokkal kapcsolatos hiedelemnek minősíthető elemek). A konfliktuslehetőségek a reprezentációk szerveződését is meghatározzák. Alkalmazkodva a kontextus elvárásaihoz, a hiedelemközlés során többnyire úgy kódolják a szövegeket, hogy a konfliktusok, világgép-ütköztetések elkerülhetők legyenek. A gyűjtőt mindenekelőtt az elbeszéltek realitásáról igyekeznek meggyőzni, arról, hogy a reprezentáció tárgya nem minősíthető hiedelemnek. Ez abban az esetben valósul meg, ha az egyén világgépének aktív, funkcionális elemét reprezentálja. Ha a hiedelemre vonatkozó ismeretek passzívok, nem határozzák meg az egyén életszervezési stratégiáit, akkor a hiedelmektől való explicit elhatárolódás jelensége figyelhető meg.

SZÖVEGELEMZÉSEK

I.

Cs.László (sz.1915) szívesen közli a közösség tudására vonatkozó ismereteit és saját tapasztalatát. A hiedelemközlés nála nem ütközik különösebb nehézségbe. Ennek többféle oka is lehet. A helybeli katolikus közösség aktív tagja lévén a vallásos szférában való tevékeny részvétele feltételezi vallásos életmódját, a babonáktól való távolságát. Ennélfogva nem lépnek működésbe azok az énképvédő mechanizmusok, melyek az egyén istenfélő voltát, babonás cselekedetektől mentes életmódját hivatottak a kommunikáció szintjén bebizonyítani. Gazdag hiedelemrepertoárral rendelkezik, ezek elemei azonban perszonálisan vagy interperszonálisan verifikáltak, tehát megfelelnek a kommunikáció szabályainak. Eszerint az általa közvetített reprezentációk extenziója számára létező, reális. Direkt vagy indirekt evidenciával rendelkezik ezekre nézve. Forrásként rokonokat vagy egyéb megbízható elbeszélőket határoz meg, de személyes tapasztalatot is közvetít. Igaz, az általa közvetített hiedelemszövegek között viszonylag kevés az olyan, mely személyes tapasztalatot közöl. Ebből arra következtethetünk, hogy életszerzési stratégiáit ritkán határozzák meg hiedelemelemek. Aktív hiedelemrepertoárja általában olyan hiedelmeket tartalmaz, melyek a gazdasági szférára vonatkoznak (mezőgazdaság, állattenyésztés). Ezek egyfajta pragmatikai funkcióval rendelkeznek az egyén számára, gyakorlati értékükről személyesen győződött meg. A következőkben elemzendő szöveg is személyes mágikus gyakorlatot tartalmaz. Az adatközlő saját rontásélményéről és a rontás elhárítása céljából végzett cselekedeteiről számol be.

A beszélgetés az adatközlő lakásán zajlott. A gyűjtésnél két személy volt jelen: Cs. László felesége és a szomszédasszony, Sz. Mária. Az adatközlő kiválasztása az utóbbi ajánlására történt. Cs. Lászlót olyan emberként jellemezte, aki sokat tud a *régi dolgokról* és szívesen meséli azokat. Az elemzendő szöveg adatközlő és gyűjtő párbeszédén alapul. A gyűjtő igyekezett a lehető legkevésbé befolyásolni a beszélgetés menetét. Csak akkor avatkozik bele, mikor a szöveg homályossá válik, igyekszik rávenni az adatközlőt, hogy pontosítsa a részleteket. A szöveg végső formájába belejátszik az a tény, hogy a jelenlevők között egyaránt vannak közösségen belüli és kívüli személyek. A szövegnek van olyan része, amely csak a közösségen belüli, annak tagjait jól ismerő személyek számára közvetít releváns információt, a közösségen kívüli személy (a gyűjtő) előtt viszont néha kódosít, konkretizálatlanul hagy egyes elemeket (pl. a rontó kiléte).

A hangsúly a személyes élmény bemutatásán van. A saját tapasztalat bemutatása egy olyan gyakorlat, amely az adott közösség életének része. Az egyéni eset az általános jelenséget példázza. Mivel egy kívülálló számára reprezentálják az eseményeket, konkretizálatlanul maradnak olyan elemek, melyeknek esetleg személyes következményei lehetnének. A gyűjtőn kívül a

jelenlevők ismerik a történetet, így az adatközlő nyilvánvalóan az adatközlési szituáció feltételezett követelményeinek megfelelően jeleníti meg az eseményeket. Az eredmény egy olyan szöveg lesz, mely kellőképpen személyes ahhoz, hogy hiteles legyen, és nevek, valamint konkrét adatok nélkül kellőképpen személytelen ahhoz, hogy megkímélje az adatközlőt a későbbi kellemetlenségektől (pl. a rágalmazás vádja).

A gyűjtő kérdése a rontásokra vonatkozik (*Történt itt a faluban olyasmi, hogy megrontottak valakit?*). A tehenrontásról szóló történet elmesélése spontán módon történik, tehát a rontásokra vonatkozó kérdés az egyén hiedelemrepertoárjának ezt az összetevőjét aktivizálja. Ez a tény arra is utalhat, hogy a hiedelemrepertoár rontásokkal kapcsolatos részének ez a centrális eleme, erről tud megbízható, perszónálisan verifikált ismeretet közvetíteni.

Az interjú során gyűjtött szövegek szókéncse arra enged következtetni, hogy az adatközlő a babona kifejezést a rontással azonosítja. Szóhasználatára szerint a *babonázní* kifejezés a *rontani* szinonimája. A negatív mágia elnevezése *rontás*, az ezt végző egyéneké pedig a *rontó*. A rontás feloldását végző specialista megnevezése *tudományos asszony*. Megjelenik a *javasasszony* kifejezés is, mint rokon értelmű szó. Faluszerte általános jelenség, hogy a babona nem egy empirikusan bizonyíthatatlan jelenségbe vetett hitet jelent, hanem a rontásokat, ártó célú mágikus cselekedetet. Amikor az adatközlő kijelenti, hogy *én nem nagyon hiszek a babonában, de van abban valami, arrafele*, akkor voltaképpen az ártó szándékú mágikus cselekedeteket illető ambivalens hitét jelzi.

Mivel a babona a helyi szóhasználatban csakis a negatív szférával azonosul, az ezt feloldó akciósorok más megítélés alá esnek. Erre nem találtam konkrét megnevezést. Cs. László a vallásos szféra irányába tolja el a rontást feloldó cselekvéssorozatot, amikor beszámol arról, hogy a javasasszony imádkozik, keresztet vet. A rontás feloldására végzett cselekvéssor pozitív vonatkozásait hangsúlyozza. (*„Az a tudományos nem rossz akarátú asszony volt. Az azon segített, akit megrontottak.”*). A rontás feloldásának vallásos vetületét erősíti a szövegbe ékelte bibliai történet, amely Sámuel próféta esetét meséli el a vajákosokkal. Amilyen alapon a Biblia bebizonyítja a tudományosok létét és tevékenységük pozitív vonásait (eszerint Sámuel is az addig üldözött tudósok segítették), az egyén is felhasználhatja a mágiát a rontás oldására. A vallás elemeire való gyakori hivatkozás legitimációs eszközként szolgál, a rontást elhárító illetve feloldó mágia kedvező megítélését hivatott biztosítani.

A történetet személytelen, többes számú igealakokkal kezdi (*csinálták*). Ezzel voltaképpen magától igyekszik eltávolítani a mágiát, a múlt idejű igealak használatával pedig időben távolítja a rontás tényét. Ezt azonban egyértelműen evidenciaként kezeli, erre utal az *ugye* többszöri használata. Eszerint realitás az, hogy a tehenek megronthatók, lehetséges az, hogy a tejet „kivegyék” a tehenből. Az általános gyakorlatra való utalás a személyes élmény bevezetésére szolgál. Egyéni és közösségi gyakorlat léte egymást legitimálja:

a közösség gyakorlata előfeltétele az egyéninek, az egyén élménye viszont a közösségi gyakorlatot illusztrálja és bizonyítja annak realitását. *(„Csinálták, meg voltak itt az ilyen rontók is, akik megrontották ugye a teheneket, kivették ugye a tejet. Hát én is úgy jártam eggyel.”)*

Az általános reprezentációs gyakorlatnak megfelelően a kezdeti egyensúlyi állapot bemutatásával kezdi a történetet, majd áttér ennek hirtelen megváltozására. A rontás egy értékes, jól tejelő jószág ellen irányul. A rontás hatására felborul az egyensúly. Ezt érzékelteti a hét liter tej és a két deci savó közötti kontraszttal. *(„Hogy a tehén adott hét liter tejet. Egy nap múlva, már nem volt csak két deci savó.”)*

Fokozatosan vezeti fel a mágiával való személyes kapcsolatteremtést. A tejhozam csökkenését kezdetben nem mágiának tulajdonítja. Két egészségügyi káderhez is fordul (technikus és állatorvos) a probléma megoldása érdekében, de egyik sem tudja azt megoldani. A mágia oldásában jártas specialistához fordulás csak a harmadik opció. A sorrend fontos szerepet tölthet be az önmagáról kialakítani szándékozott kép megteremtésében. Az a tény, hogy elsősorban racionális, társadalmilag elfogadott gyógyítási módszerekkel kísérletezett, az egyén racionalitását, hiedelmektől való távolságát hivatott jelezni. A tehén természetellenes viselkedését betegséggént, a racionális világkép szerint interpretálja. Csak azután tulajdonítja majd mágiának, miután a racionális gyógymódok hatástalannak bizonyulnak. Ezek hatástalanságának érzékeltetése véget a fokozás eszközeivel él: először az egészségügyi technikushoz fordul, majd az állatorvoshoz, de mindkettő képtelen meggyógyítani az állatot.

„Elhívok mán egy egészségügyit, mondom, gyere már, nézd meg, hogy mi van evvel a tehénnel. Nincs annak semmi baja, azt mondja. Én nem nagyon hiszek a babonában, de van abban valami, arrafele. A babonában. És azt mondja, próbáld meg, eridj el az orvoshoz. Elmentem az állatorvoshoz. Mondom neki, hogy mi történt a tehénnel, hogy hát, hét liter tej volt, most viszont két deci savó. Azt mondja, a tehénnek nincsen semmi baja. De mondom neki, hogy ha nincs semmi baja, akkor miért nem eszik, ha nincs semmi baja. Hát erre nem tudott felelni. Akkor elvittem Tarnára, ott volt egy asszony.”

Nem részletezi, milyen okok vezették arra, hogy a tejhozam csökkenését a mágia jelenlétével magyarázza. A közbevetett megjegyzés *(„...én nem nagyon hiszek a babonában, de van abban valami, arrafele.”)* azonban arra utal, hogy az események interpretációja során rontás következményének fogta fel a helyzetet. A történet koherenciáját megszakítja ez a megjegyzés. Ez azonban egybevág a mélystruktúra jelentésével. Az egyén számára fontos az események bemutatása, lényeges az, hogy illusztrálja a jelenség létezését. Ugyanakkor fontos számára az is, hogy eltávolítsa magától a babonákat, vagy azokat a vilásképelemeket, melyek énképét negatívan befolyásolnák. A

szöveg nemcsak egy hiedelemélményt reprezentált, de információkat közvetít az egyénről is. Ezenkívül útmutatást ad a hallgatóknak arra nézve, hogy hogyan értékeljék az elbeszélőt. Annak hangsúlyozása, explicit megjelenítése, hogy az egyén *nem nagyon* hisz a babonákban, különösen ebből a szempontból fontos.

Utal azokra az okokra, amelyek arra készítetik, hogy a tej elapadását a rontás következményének tulajdonítsa. A racionális gyógymódok nem segítenek. Az a tény, hogy két sikertelen racionális gyógymód említése között jegyzi meg babonába vetett hitét, előrevetíti a reprezentáció későbbi elemét, amikor egy sikeres, mágikus elemeken alapuló gyógymódról számol be. A szöveg itt egy belső folyamat alakulására is utalhat: az egyén, aki kezdetben ismételten is a racionális gyógymódokat alkalmazná, csak azután fordul a mágiához, miután meggyőződött az orvostudomány eszközeinek hatástalanságáról.

A specialista kevésbé egyénített. Az adatközlő olyan pozitív tulajdonságait emeli ki, melyek valahogyan a vallásos szféra elemeivel hozhatók összefüggésbe. Ilyen alapon hangsúlyozza, hogy az asszony nem foglalkozott elhárító cselekedetekkel böjti napokon. Verbális szinten nem definiálja pontosan a cselekedetet (*nem foglalkozott ezzel*).

Jellegzetes a szöveg következő részének háttérinformációja. Az adatközlő felkészülten érkezik a specialistához. Pontos ismeretei vannak arról, milyen eszközökre van szükség (korpá), és arról is, hogy milyen időpontokban lehet végezni a cselekedeteket. Ez előzetes információgyűjtésre utal, egy információközlő hálózatra és élő gyakorlatra. Olyan személyek létét feltételezi, akik személyes tapasztalataik alapján javasolják az illető specialistához való fordulást és felvilágosítják a tudnivalókat illetően. Az adott közösség kultúrájának szerves részéről van tehát szó. A rontással kapcsolatos események a kommunikáció tárgyát képezik, az egyének kicserélik egymás között erre vonatkozó ismereteiket.

„Csendes asszony volt. Éppen pünkösd szombatja volt. Az nem foglalkozott evvel, csak kedden, csütörtökön és szombaton. Hetfü, szerda, péntek búti nap, evvel nem foglalkozott, s vasárnap se nem foglalkozott. Éppen szombati nap volt, pünkösd szombatja volt, mondom neki, miért jöttem, azt mondja, várjon csak. Vittem innen egy kis korpát, de abbul egy tarisznyával, mert tudtam, hogy hát kell vinni. Akkor leült a ház közepire, imádkozott. S akkor vette a kést, volt egy borkános üvegbe egy kis víz neki, s akkor a vízbe csinál így a késsel keresztet, akkor csinált a korpába is egy keresztet. De nagyon sokáig imádkozott.”

A specialista akcióinak csak egy része érthető az egyén számára, az elhárító rítus verbális része rejtve marad. Imádságnak minősíti az általa nem hallott szövegeket, lévén, hogy a vallásos szféra elemeivel való azonosítás nem veszélyezteti a jelenségről alkotott pozitív képet, sőt erősíti azt.

A szöveg információi szerint a mágia feloldása meghatározott napokhoz kötött (kedd, csütörtök, szombat). A tér is meghatározott, a középpontban (ház közepe) végzik az oldást. A szertartás nem igényel bonyolult eszközkészletet. Ennek egy részét a specialista, más részét a károsult szolgáltatja. Eszközként mindennapi tárgyak (kés, befőttesüveg) szolgálnak. Nem explicit ugyan, de valószínű, hogy vallási szertartásoknál használatos elemeket (pl. szenteltvizet) is alkalmaznak. Erre utal az a tény, hogy késsel veti a keresztet a befőttesüvegben levő vízbe. Egyéb forrásaim a kés alkalmazását azal magyarázták, hogy szenteltvízbe nem szabad kézzel nyúlni.

A rontás feloldásában az adatközlő is szerepet vállal. A specialista útmutatásai alapján a tehenet körül kell füstölni egy meghatározatlan növényfajtaival. A tejhozam visszaállása, tehát a rontás feloldása meghatározott időintervallumhoz kötött: egy hétre van szükség az egyensúlyi állapot helyreállításához.

„Azt mondja, most már menjen nyugodtan haza, azt mondja. Mondom, hogy mondja meg, hogy ki volt, azt mondja, megmondanám, de azt mondja, nem akarnám a törvényszéket járni, mer az ilyeneket tiltotta a törvény ugye, attól félek, ha elmegyek, magának lesz baja. Na nem baj, csak kínozza meg legalább. Hetfűn, elmúlik pünkösöd szombatja, kedden jöjjön el újra. Na elmentem újra, na azt mondja, ide hallgasson. Adott nekem valami gazt, evvel füstölje körül a tehenet, azt mondja, és azt mondja, egy héten belül visszajön, ugyanannyi, amennyi volt. Egy héten belül. És úgy is történt.”

Két találkozás eredményeképpen elmúlik a negatív mágia hatása, a tehenbe visszatér a tej. A rontó kilétének megtudakolása a hiedelemrendszer azon elemének jelenlétére utal, miszerint a specialista, aki az elhárító cselekedetet végzi, tudja, ki a rontó. Az adatközlőnek nyilvánvalóan ismeretei vannak erről, éppen ezért kérdez rá az eljárás során. A specialista azonban visszautasítja a rontó kilétének felfedését. Az információadás visszautasításakor a törvénytől való félelemre hivatkozik. Ennek alapján arra következtethetünk, hogy az egyének tudásrendszere tartalmazza a mágia ilyesfajta következményét. Rendelkezhetnek ismeretekkel arra nézve, hogy a mágia vádjá büntetőeljárást eredményezett. Az esetleges büntetőeljárás ténye két szinten is megjelenik. Az asszony hivatkozik erre, s a szövegnek ezt az elemét az adatközlő is a törvényszéki eljárások általánosságával magyarázza: *„de azt mondja, nem akarnám a törvényszéket járni, mer az ilyeneket tiltotta a törvény ugye, attól félek, ha elmegyek, magának lesz baja”*. Nem kifejezetten explicit, hogy miért volna büntetőeljárás maga után a cselekedet, illetve kit terhelne az, de úgy tűnik, az érvek kellőképpen nyomósak ahhoz, hogy meggyőzzék az adatközlőt.

A gyűjtő hiába érdeklődik többször is az eljárás során használt növény felől, nem kap választ. Első kérdését megkerülik. Az adatközlő fontosabbnak

tartja a gondolat folytatását, így azokat az eseményeket részletezi, melyek révén sikerül a rontó személyének meghatározása.

- *De milyen gazt adott?*
- *Nem tudom én, milyen gazt, de visszajött a tej. Közbe, már arra is rájöttem, ki volt a rontó.*
- *Hogy tetszett rájönni?*
- *Itt laktak szemben mivelünk. Hajnalban, itt mielőttünk, éppen csak kezdett izélni, egy ember, itt járt, ettől a mezsgyéitől addig a mezsgyéig, a Bözsiéig. Azt mondja Mariska, mit jár itt maga, Gyuri bácsi. Hát itt voltam este a bótba, oszt elvesztettem a pénzt. Hát azért csak éppen itt veszi el, csak így megy ettől meg addig a mezsgyéig. És azt mondta, az úgy össze volt törve, mintha bottal összeverték volna. Megmondta az asszony, megreckérozza aztat.*

A bemutatott események a hiedelemkör további elemeinek rejtett jelenlétére utalnak. A rontó felismerése ugyanis meghatározott információk jelenlétét feltételezi. Eszerint a specialista tevékenysége révén megbünteti a rontót, a büntetésnek fizikai nyomai is vannak. Ugyanakkor a faluban elterjedt az a meggyőződés, miszerint a rontónak meg kell jelennie a háznál. Ez az elem nem jelenik meg expliciten a szövegben, de nyilvánvaló, hogy a szereplők cselekvését, az események interpretációját ez határozza meg. Explicit az a tény, hogy az adatközlő megkérte a tej visszavevését végző asszonyt, kínozza meg a rontót. Ennek az elemnek majd a rontó felismerésénél lesz szerepe. A rontót nem az adatközlő, hanem valamelyik nőrokona azonosítja. Ennek személye, a gyűjtő kivételével, ismert a jelenlevők számára. Az illetőnél, amint a gyanúsán viselkedő szomszédal találkozik, működésbe lép a hiedelemkörnek a rontók megbüntetésére vonatkozó eleme, és ennek megfelelően interpretálja az eseményeket. Az adatközlő és rokona egyértelműen a specialista eljárásának tulajdonítja az illető állapotát (*...az úgy össze volt törve, mintha bottal összeverték volna. Megmondta az asszony, megreckérozza aztat*).

Ez az eseménysor a hiedelemelem további működésére vonatkozó ismeretekkel szolgál. Nyilvánvalóvá válik, hogy a rontás ténye és a specialistához fordulás nem maradt titokban, az adatközlő családtagjainak tudomása volt erről. Ugyancsak feltételezhető, hogy közös információik voltak a hiedelemrendszer megfelelő eleméről, hiszen ugyanazon információréteg tudatában cselekedtek és interpretálták az eseményeket.

- *Román vagy magyar volt az az asszony Tárnáról?*
- *Magyar.*
- *De milyen füvet adott?*
- *Nem tudom, a kiskertből valami gazt, nem ismertem.*
- *De nem ismerte?*

– Nem tudtam a gaznak a nevit. Közben megmondta, ha valamikor még történik valami, ne jöjjön hozzám. A korpából maradt meg, oszt tegyek az ablakba a korpából, oszt akkor nem lesz tovább semmi baj. De nem történt. De történik, még most is történik így. Történhetik még most is. Az a tudományos nem rossz akaratú asszony volt. Az azon segített, akit megrontottak.

Nemcsak egy mágiát feloldó eljárásról számol be, de utal a rontás megelőzésének eljárásaira is, melyeket a specialistától sajátít el. Ugyanazon eszközök alkalmazását írja elő az asszony, de az adatközlő bevallása szerint ezek alkalmazására nem volt többlet szükség. Ez a megjegyzés ismét járulékos információkkal szolgál. Eszerint az adatközlő felkészült a további rontásokra, tehát egy világban ténylegesen létező, valós extenziójú elemnek tekintí a tehénrontást. Az ellene való védekezés beépül cselekvési stratégiái közé. Az egyszeri esemény meggyőzi arról, hogy ismeretrendszerének ezen eleme reális. Perszonálisan verifikálja a tehén megronthatóságába vetett hit igazságértékét. Az egyedi példa általánossá válik, a múltbeli eseményt a jelenre is kivetíti: „De történik, még most is történik így. Történhetik még most is.” Az élmény példaértékű számára. Kissé azonban elbizonytalanodik, mikor a jelen eseményeire utal. A kijelentő módú ige (*történik*) a feltételes módban levő igealak mellett áll (*történhetik*), s ez némileg csökkenti a bizonyosságértéket. Az effajta cselekedetek, mágikus jelenségek biztos ideje a múlt, a jelenben ritkábban fordulnak elő. A múltbeli események evidenciával szolgálnak a tehénrontás realitására nézve, perszonálisan verifikáltak és ez bizonyosságot jelenthet ezek mostani jelenlétére is.

- De ez ellen nem lehet védekezni, hogy ne vigyék el a tehén tejét?*
- Hát ezeknek... biztosan... nem ismerős.*
- De akinél tetszett járni, az jóindulatú asszony volt?*
- Az nagyon jóindulatú volt.*
- De vannak rosszindulatúak is.*
- Ez olyanokon segített, akit megrontottak.*
- És aki megrontja?*
- Hát nem tudom. Hát volt itt olyan, hogy hát nagyon nehéz halállal halnak meg azok is, akik ilyennel rosszakat csinálnak. Történt itt, nem tudott megféle halni. Történt itt is.*
- De mikor?*
- Hát már én se emlékszem. Régen. Itt volt Görbe Jankó, azt ismerted te is, javasasszony volt, egy ember volt. És tudományos volt. Hát azok Szent György napkor kiálltak a keresztútra, mert vannak ilyen keresztutak, így is megyen...*

A preventív mágiát a gyűjtő kérésére nem hajlandó tovább részletezni, a rontók kiletére vonatkozóan sem közöl részletes információkat. Egyedül ne-

héz halálukra és a tudásszerzés momentumára utal, de a szövegnek ez a része csak azok számára nyújthat használható információt, akik ismerik a falu társadalmát. A nehéz halál tényére csak utal, de nem részletezi, a rontás és a nehéz halál közötti kapcsolat is csak nagyon felületesen jelenik meg. Ismételt az az eljárás tűnik fel, amikor egy átlagostól eltérő jelenséget (pl. nehéz halál) interpretálnak egy hiedelem segítségével. Feltűnik egy konkrét, valószínűleg rontóként azonosított személy, és utalás történik a Szent György napi tudásszerzés hiedelmére is.

A szöveg elemzésénél nemcsak az explicit elemekre támaszkodtunk. Az implicit elemek ugyancsak információhordozónak bizonyultak, elsősorban a hiedelemrendszer működésére vonatkozó ismereteket közvetítettek. Az implicit szövegrészek alapján feltételeztük, hogy a közösség szintjén működő hiedelmekről szóló diskurzus meghatározza az egyén cselekvési stratégiáit. Egy olyan ismeretrendszer közvetít, amely alapján bizonyos jelenségeket mágia következményeként értelmeznek. Ugyanakkor a megfelelő helyzetben hatékony viselkedési modellt is kínál. Így értesül az egyén arról, milyen specialistához érdemes fordulni és mikor, milyen tárgyakra van szükség a rontás elhárítására, és meddig terjed a specialista hatásköre.

Az interjú során az adatközlő közvetett vagy közvetlen módon a gyűjtő feltételezett attitűdjét szándékosan megváltoztatni. Lényeges számára, hogy bebizonyítsa az általa elmondottak igazságértékét, lévén, hogy szerinte ezek az ő megítélését befolyásolják. Számára fontos, hogy a világban jelen levő, empirikusan ellenőrizhető dologról számoljon be. Személyesen kezeskedik az általa elmondottak igazságértékéről. A rontás világban létező jelenség, ő is tapasztalta. Feltételezi, hogy a rontók a negatív szféra letéteményesei, de ő és a rontás feloldását végző specialista nem tartoznak ide, hiszen a vallás szférájához tartozó, tehát pozitív cselekedeteket végeznek, elemeket alkalmaznak.

II.

Az alábbi történet elbeszélője (T. Anna, 1922) nem rendelkezik adatközlői gyakorlattal, a gyűjtőt bizalmatlanul fogadja. Viszonylag szűk hiedelemrepertoárral rendelkezik, és nem szívesen terjeszti hiedelmekre vonatkozó ismereteit. Az adatközlési szituációnál csak a gyűjtő és az adatközlő volt jelen, a gyűjtés az adatközlő lakásán zajlott. A hosszras rábeszélésre elmondott történetek térben és időben távolítva vannak. Többnyire csak általánosságokban hajlandó beszélni, az általa elbeszéltek igazságértékét maga kérdőjelezi meg. Éppen ezért meglepő a következő élménytörténet, melynek igazságáról kezeskedik, empirikusan igazolhatónak tekinti, lévén, hogy személyes tapasztalaton alapul. A történet valószínűleg azért minősül elmondhatónak a különben vonakodó adatközlő által, mivel az adatközlő a kárvallott

szerepét tölti be, aki csak a vagyontárgya ellen irányuló negatív cselekedetet szeretné feloldani.

Az elemzendő szöveg több szempontból is érdekes. Bár tartalmát tekintve nem szolgáltat új információkat a hiedelemkörről, fontos ismereteket közöl a rendszer működésére nézve. T. Anna kapcsolatban áll az előző adatközlővel, tőle kapta a rontás elhárítására vonatkozó információkat. Eszerint a szöveg a tapasztalatszerzés módjára és az információáramlás irányára is utal. Az az egyén, aki sikeresen végeztette el a negatív mágia feloldását, a specialistát másoknak is ajánlja. Erre voltaképpen csak a függő beszédben idézett párbeszédből derül fény, amikor a specialista utal a szomszédra: *„Jaj, hát maga onnet jött, abbul a Kőkönnyösdről, hát van az a vak ember, a fél-szemű ember, a második szomszédba volt nekem, az is volt, biztosan a kútte magát. Mondom, igen.”*

Ugyanakkor információt közöl a tudás átadására vonatkozóan. A rontás feloldását már nem a Cs. László által említett öregasszony végzi, hanem annak fia, aki átvette anyjától a tudományt.

A babonát ő is ördögi mesterségként értelmezi. Itt is az a közösségre jellemző szóhasználat érhető tetten, amikor a babona egyértelműen csak a negatív cselekedeteket jelenti. Bár kezdetben tagadja a jelenség létét, később áttér egy olyan történet elbeszélésére, melynek maga is aktív résztvevője. Eleinte ő is távolítja a realitástól a jelenséget. A távolításnak és tagadásnak viszont ellentmond az a tény, hogy ő is beszámol egy megtörtént esetről, amikor egy jelenséget a mágia (rontás) jelenlétével magyaráztak és annak megfelelően jártak el. Az egyedi példa konkretizálja, realitássá avatja a mágia létét, bizonyítékkal szolgál annak működésére nézve. A tehénrontás jelensége két szinten is ellenőrzött. Társadalmi szinten, az interperszonális verifikáció révén (*azt mondják*) és a személyes verifikáció útján (*például nekünk is...*).

A közösségben jelen levő „babona”, ártó szándékú cselekedetek illusztrálására meséli el saját élménytörténetét. Nem tudja, vagy nem hajlandó pontosan definiálni a kifejezést. A babonának irreális elemként való értelmezése felől (*kitanálnak, nem igaz*) halad a világban létező elemként (*van, volt, vannak*) való interpretálás felé.

- *Úgy mondják, babona.*
- *És mi a babona?*
- *Hát úgy, hogy mondjam. Azt kitanálnak, és akkor ezt is, azt is, oszt nem igaz. Egy ördögi mesterség.*
- *A babona.*
- *Igen.*
- *Például.*
- *Hát azt mondják, hogy az ilyesmi, hogy hát még a tehénből is kivesszik a tejet. Megrontják. Vannak ilyen gonosz szemű emberek.*

Személyes példája a kezdeti egyensúlyi állapot bemutatásával indít, a tehén értékét hangsúlyozza. Rontás következményének tulajdonítják a tehén rendellenes viselkedését és a tejhozam csökkenését. Nem nyilvánvaló, hogy ki konstatálja a rontás tényét. Személytelen, többes számú igealakot használ (mondták) a rontás felismerésének jelzésekor. A szöveg nem tartalmaz arra vonatkozó utalást, hogy racionális gyógmódokkal kísérleteznének. A rontás felismerését a specialista-hoz való fordulás követi. Itt azonban már explicit az adatközlő aktív szerepe. A rontás feloldása végett ő keresi fel a specialistát.

„Például nekünk is volt egy tehenünk, és nagyon sok szép tejet adott. És akkor ment az én uram kifele vele, azt mondta az egyik ember, hogy ezt a tehenet add el, mer azt mondták, ez is olyan, meg tudta rontani. Valamit, jószágot, vagy mit. Hát mondjuk, ez is valami. És rá egy pár nap múlva a tehenet nem lehetett fejni. Ez igaz volt, ez rajtunk történt meg. Nem lehetett lefejni, mer az annyira rugott, annyira vágott és tejet nem adott. Mondták, hogy megrontotta. Én elmentem Tarnára, nem tudom, tetszett erről hallani, igen, és akkor ott volt egy öregasszony.”

A rontás hátterénél némi interperszonális konfliktus is állhat, bár ez nem igazán explicit. Valaki, aki a közösség vélekedése szerint rontani tud, felszólítja a férjet, hogy adja el a tehenet. Az illető rontóként való azonosítása történhet a társadalmi tapasztalat felhasználásával (olyan személy, akit a közösség rontónak tart), illetve a személyes tapasztalat révén (a tejhozam csökkenése az illetővel való találkozás és valószínűleg kérésének visszautasítása után következett be). A társadalmi és egyéni tapasztalat kölcsönösen feltételezi és megerősíti egymást. A tények interperszonális verifikációja megerősítést nyer a perszonális verifikáció során. A szokincs elemei bizonytalanságot közvetítenek, mikor a társadalmi tapasztalat közvetítette tudásra utal. („Mer azt mondták, ez is olyan, meg tudta rontani. Valamit, jószágot, vagy mit.”) Ezzel szemben a személyes tapasztalat bemutatásakor („Ez igaz volt, ez rajtunk történt meg”) határozottan fogalmaz. Az *azt mondták* általános információforrásként nem elég meggyőző. Szükség van a személyes tapasztalatra, hogy megerősítse a közösség tudásának hitelességét.

A szöveg szerint az egyén társadalmi tapasztalat közvetítette információkra támaszkodik, amikor kiválasztja a specialistát és magával viszi a szükséges eszközöket. A rontás elhárítását nem a szomszéd által javasolt specialista végzi, hanem annak fia. Időközben az a személy, aki az információforrásként szolgáló szomszédnak végezte a rontás semlegesítését, feladta a gyakorlatot, így némi rábeszélésre fia végzi azt. Adatközlőm viszonylag kevés pontos adatot közöl. Mivel valószínű, hogy az itt szereplő specialista az előző történet specialistájától vette át a tudományt, a gyűjtő a két eljárás hasonlóságát feltételezte. Éppen ezért kérdez rá több olyan elemre, melyet az előző adatközlő szövegéből szűrt le. Nem kap választ az időpontot firtató

kérdésére, nem említenek növényt sem. Azonos elem az eljárás során használt korpa, az üveg víz és az imádság. T. Anna új elemet is említ, amikor utal arra, hogy a tehén láncát magával viszi. A két szöveg azonos eleme az a tény, hogy a specialisták egyértelműen visszautasítják a rontó személyének felfedését. Itt nem konkretizált, milyen következményekkel járhat a rontó személyének felfedése. Büntetésről sem esik szó. Az ártó személyt csak a szóbeszéd révén azonosítják.

– Mondták, vigyem el a láncát a tehénnek, és akkor vigyek egy kis korpát, és akkor egy pungába és elvittem. Akkor az öregasszony már olyan öreg volt, hogy nyócvan éven felül volt. És a fia azt mondta, nem engedett befele, hogy hát ne menjek, mer már nem szól senkinek, nem beszél senkinek, nem bír beszélni. És akkor mondom, na tegye meg mán, hát messzirűnnen jöttem, meg hát nagyon nagy bajban vagyok, megfizetem. Jaj, hát maga onnet jött, abbul a Kökönyösdről, hát van az a vak ember, a félszemű ember, a második szomszédba volt nekem, az is volt, biztosan a küldte magát. Mondom, igen.

– Laci bácsi?

– Igen. Tetszett rulla hallani?

– Voltam nála.

– Az küldte, hát tud az mindent. Mentem én oda hozzá, és akkor az imádkozott, kiküldött engemet, a korpára meg valami vízre, szentelt vizet öntött egy üvegbe, hát csak az kellett hogy legyen, és akkor na, menjek haza. Kérdeztem, mivel tartozom. Azt mondja, semmivel, dehogyis, mondom, Isten őrizzen, nem azért jöttem, meg nem azért zavarkodok, hogy fizessek, és megfizetek, amit kér. És tessék elmondani, hogy ki volt. Azt mondja, mindent megmond, csak azt az egyet nem szabad megmondani.

– Hogy ki volt?

– Igen. Mert szoktak történni bajok. Hát nem baj, csak ne legyen a tehénnek baja.

T. Anna is a vallásos szféra elemeit használja fel a rítus interpretálására. Az eljárás során használt vizet egyértelműen szenteltvízként definiálja (*hát csak az kellett hogy legyen*). Ebbe az értelmezésbe valószínűleg belejátszik a különféle rontáselhárító gyakorlatok ismerete, mely szenteltvizet alkalmaz (szenesvízkészítés, öntés). Bár nem hallja a rontás feloldásakor mondott szöveget, imádságnak minősíti azt.

Meglehetősen nagy teret szentel a jelenség anyagi természetű oldalának ecsetelésére. Ritkán tűnik fel szövegszinten, hogy a rontás elhárítását végző specialisták pénzt fogadnának el cselekedetükért. A helyzet itt sem explicit. Bár az adatközlő felajánlja a fizetést, a specialista nem akar pénzt elfogadni. Az alkudozás eredményét végül is nem nevezi meg, ez a kérdés tisztázatlan marad. Kiderül viszont, hogy az egyén anyagi áldozatra is hajlandó, hogy a kárát megszüntesse, az eredeti egyensúlyi állapotot visszaállítsa.

A rontás elhárítása sikerrel jár. Ehhez egyaránt szükséges a specialista eljárása és a károsulté. Az adatközlő a tudományos utasításai szerint jár el, amikor otthon folytatja az eljárást. A rontás feloldása tehát két színhelyen játszódik: a specialista lakásán és az adatközlő lakhelyén.

– *Akkor meg, addig négyen is állhattak a tehen mellett, nem lehetett hozzá menni. És mán este nyugodtan fejtem.*

– *És nem kellett itthon semmit sem csinálni?*

– *Nem, csak abbul a szenteltvízből kellett az abrakjára, meg amit én elvittem, azt elébe tenni, nem kellett vele semmit se csinálni.*

– *Korpát.*

– *Igen.*

– *És valami füvet nem adott?*

– *Nem, csak vizet adott, mer szenteltvíz lehetett, meg a korpát, itthon a korpáját, osztán, amit hoztam, azt vegyük elő, meg a szenteltvizet, meg a másik abrakot, és tegyük rá, és akkor nem fog, és este jobban is volt, és másnap nem volt vele semmi baj. Nem lehetett meg se közelíteni.*

– *És milyen napokon csinálta?*

– *Eztet nem tudom.*

– *Nem volt olyan, hogy csak valamelyik napon csinálta?*

– *Nem, ember volt ez, nem asszony. Férfi.*

– *Aki megrontotta.*

– *Igen. Úgyhát, most már nincsenek olyan boszorkányok, úgy mondták, olyan mint a boszorkány. Most már nincsenek.*

Az adatközlő többször is hangsúlyozza az ellentétet az alapállapot és a rontás következménye között: *„Akkor meg, addig négyen is állhattak a tehen mellett, nem lehetett hozzá menni. És mán este nyugodtan fejtem.”* Az ellentét bemutatásával kezdi az események elbeszélését és ezzel is zárja, mintegy keretbe foglalván ezzel a történetet.

Kökényesdi gyűjtéseim során ritkán találkoztam a boszorkány kifejezéssel. Általában a *rontósok*, *rontók*, *babonások*, *tudományosok* elnevezést használják. Éppen ezért meglepő, hogy az adatközlő végszóként boszorkányokat említ, amelyeket időben távolít. Bár személyes evidenciával rendelkezik egy jelenség létrehozására vonatkozóan, az ehhez hasonló eseményeket és ezek okozóit, a boszorkányokat határozottan a múlt horizontjába helyezi.

A szöveg szervezése feltűnő bizonytalanságot sugall. A mágia alkalmazásáról való beszélés akkor is akadályba ütközik, ha az elbeszélő személyes tapasztalatot közvetít, tehát létező, általa empirikusan igazolható jelenségről számol be. Nyilvánvaló, hogy a kérdéses világképelemet nem érzi elég „megbízhatónak”, olyasminek, amiről kommunikációs gátlások nélkül számolhatna be egy közösségen kívül állónak. Gyakran működésbe lép egy énkép- és egy hiedelemvédő mechanizmus. Ez arra utal, hogy az egyén tisztában van a jelenség különböző interpretációs lehetőségeivel, ismeretei van-

nak arról, hogy bizonyos világek szerint nem létezik rontás, hiedelemnek minősül. Mivel a gyűjtő világekét racionálisnak feltételezi, ennek akar megfelelni. Ezt saját története gondos legitimálásával, valamint az események időbeli távolításával igyekszik elérni.

III.

A következő szöveg közlőjének (S. Mária, 1942) kiválasztása korábbi adatközlők javaslatára történt. Egy korábbi adatközlési szituáció képezte az egyének közötti kommunikáció tárgyát, mikor S. Mária megjegyezte, hogy neki is vannak ismeretei a gyűjtőt érdeklő kérdéskörrel, és szívesen beszámolna azokról. Ismereteit a közösség tudására vonatkozó információként közli. Hiedelemrepertoárja, bár kevés aktív elemmel, meglehetősen gazdag, egyaránt tartalmaz hiedelemleányokra és a helybeli mágikus gyakorlatra vonatkozó ismereteket. A gyűjtés az illető lakásán zajlott, a férj, S. János (1938) jelenlétében, aki maga is közreműködött adatközlőként.

A gyűjtő kérdése a tehenek megrontására vonatkozott. Ennek kapcsán mesél két történetet. Egyik személyes élményt rögzít, a másik társadalmi tapasztalat közvetítette információt. A szövegek perspektívája különböző a fentebb elemzettekétől. Az események során ugyanis az egyén nem tudja perszónálisan verifikálni a megrontott tehenekre vonatkozó társadalmi tapasztalatot, így repertoárjába ez olyan elemként kerül be, melynek fiktív az extenziója. Az adatközlő így nem a tehenek megronthatóságába vetett hit realitását, hanem irrealitását bizonyítja a szövegmondás során. A szöveg azonban nyilvánvalóvá teszi, hogy a kérdéses hiedelemelem egykor aktív része volt az egyéni repertoárnak. Az egyén a társadalmilag közvetített tapasztalatot felhasználta bizonyos események interpretálására, saját életstratégiáinak szervezésére. A megrontott tehenekről, az elhárítás módszereiről konkrét ismeretei vannak, hiszen a társadalmi tapasztalatból leszárt ismereteket maga is alkalmazta. Ez azonban nem bizonyult pragmatikai funkcióval rendelkező elemnek, így a tudásrendszer passzív tartományába került.

Az előző helyzetekhez hasonlóan itt is nagyon erősek az énképvédő stratégiák. A gyűjtési szituáció során az adatközlő többször is hangsúlyozta valóságosságát. Mivel életszervezési stratégiáit többnyire a katolikus vallás normái határozzák meg, fontos számára, hogy távolítsa az éntől a hiedelemrendszer elemeit. A szövegben ez a távolítás két szinten is megjelenik. Konkrét kijelentések formájában („*Én nem hiszek a babonába*”) és a függő beszéd révén. Az előbbi esetben az egyén a hiedelemközlés során fejt ki álláspontját, a függő beszéd pedig a múltbeli eseményekre utal. Az egyén egy olyan párbeszédet reprodukál, melyben határozottan tiltakozik mindenféle babonának tekintett cselekedet ellen. („*Mondom, én nem megyek, mer én soha nem voltam jósnál. Próbáld meg. De mondom, én imádságos vagyok, én*”)

nem hiszek a babonába”). A tehén rendellenes viselkedését mások magyarázzák a rontás következményével. Az adatközlő úgy látta magát, mint aki kezdetben tiltakozik azellen, hogy rontásként értelmezze a helyzetet és csak a körülmények kényszerítik erre.

Az első történet elmesélése azt a célt szolgálja, hogy az adatközlő bebizonyítsa, a kérdéses hiedelem létezik a közösség tudásrendszerében. A történet az interperszonálisan verifikált információk csoportjába tartozik, reprezentálásakor kulturális információt közvetít, a közösség hiedelemrendszerének egyik elemeként mutatja be. Sikeres rontáselhárítási történetet mond el, melyben a hiedelemkör több lényeges eleme is megjelenik (a rontás elhárítása során a tej tüzes patkóra feje, a tehén elverése, kiadási tilalom). Az egyéni hiedelemrepertoár fontos eleme lehet, hiszen a történetből leszűrt információk felhasználhatók későbbi szituációk interpretálására (tehén megrontása) és értékelésére. A sikeres eljárás egy olyan interpretációs és cselekvési modellt közvetít, amelynek elemeit az egyén felhasznál(hat)ja cselekvésstratégiáinak szervezésekor. A kommunikáció útján szerzett ismeretsor számos eleme tér majd vissza az élménytörténetben, bizonyítván ezt (a rontó felismerése, tárgyak kiadási tilalma).

– Kivették belőle a tejet. Aztán elment a jóshoz, s azt mondta egy másik tudákos, az is értett hozzá, hogy menjen haza, és vegyen ki a plattbul paraszat, egy lapátra, és kereszt alakjába, így, így fejje a tejet, hogy süljön a tej. És akkor oda fog menni az, aki kivette a tejet. És akkor úgy is csinált. Odament az, aki csinálta, hogy valamit adjon neki. De az megmondta neki, az a jósnő, hogy ne adj senkinek se, még a testvérednek se, ne bízzál senkiben, mert ha valamit odaadsz, nem fog sikerülni, nem fogja visszaronítani a tejet. És akkor elverték a tehenet, nagyon, egy ruhát, vizes ruhát tettek a tehén hátára, és avval, vizes kötéllel verték a tehenet, utána, és akkor az, aki megrontotta, már nem tudott tovább boldogulni, mer az ütés nem a tehennek fáj, hanem annak, akit ütöttek. Úgyhogy mind a kettő varázsló volt, aki vissza is rontotta...

- Csak az, aki visszaronította, annak erősebb volt a tudása.*
- Ezek erősebbek egymástól?*
- Ezek igen.*

Az eddigi adatközlőkkel ellentétben a rontást elhárító személyt is a negatív szférába utalja, annak ellenére, hogy itt is jelen van a vallásos szféra néhány eleme. (*„Úgyhogy mind a kettő varázsló volt, aki vissza is rontotta... Csak az, aki visszaronította, annak erősebb volt a tudása”*). A varázsló kifejezés kontextusidegen, eddigi gyűjtéseim tanúsága szerint ő az egyetlen, aki ezt megnevezést használja a mágia végzőire. Hiedelemtörténetnél ezt nem tapasztaltam a faluban, a mágiát a helybeliek nem definiálták varázslatként. Valószínűleg a gyűjtő feltételezett elvárásainak akar megfelelni a definícióval, ami tulajdonképpen meseelem, tehát a kérdéses elem irrealitását hang-

súlyozza. A szöveg elején a természetfeletti képességekkel rendelkező személyt *jósnak, tudákosnak* nevezi meg, ami megfelel a közösség nyelvhasználatának. Akkor tér át a közösségekben nem használatos nyelvi elemek alkalmazására, amikor a gyűjtő, tehát a kívülálló számára értelmezi a kérdéses eseményeket.

A negatív szférával való azonosítás egyértelmű, a természetellenes cselekedeteket végző személy semmiképpen nem sorolható a pozitív szférába. Cselekedetének hiába vannak pozitív következményei, a mágiát feloldó személyt a másik „varázslótól” egyedül erejének nagysága különbözteti meg. E téren mindkét jelenlevő adatközlő egyetért. A rontáselhárító rítus, hiába tartalmaz vallásos elemeket, a mágia alkalmazása miatt babonának, tehát egyértelműen negatívnak minősül.

– *De ez babonáság? Mikor így kúrálják az állatot?*

– *Hát, van benne babonáság is. Ima is, ez is, de mikor már ilyen, ezek a láncegetések, meg parázs, meg ilyesmi, akkor...*

Hiányoznak a szövegből az emotív és lokatív elemek, valamint azok, melyek a legitímációra és verifikációra vonatkoznak. Elsődleges fontosságú az elemors bemutatása. Ezért részletezi a mágia feloldásának eljárásait: a tejet kereszt alakban fejik, tüzes patkóra. Ennek közvetlen következménye a rontó megjelenése és felismerése. A tehenet vizes kötéllel verik, miáltal a rontó is megbűnhődik. S. Mária kiemeli az elhárító cselekedetek tabu elemét: nem szabad a házból semmit sem kiadni, mert ezáltal hatástalan lesz a rontás feloldása.

A sikeres rontáselhárítási kísérlet reprezentációját a saját, sikertelen kísérlet bemutatása követi. Ezzel mintegy ellensúlyozza az előző történetet. A személyes tapasztalat elbeszélése cáfolja az előző történet, azaz a társadalmi interakciók közvetítette tudás hitelességét.

Ambivalens a jósnak nevezett, rontást elhárító személy alakja. Míg az interperszonálisan verifikált, az egyén szempontjából vitatható igazságértékű történet jósalakja negatív, az élménytörténetben ez nem annyira egyértelmű. Az előző reprezentációkhoz hasonlóan azt az specialistát, akivel személyesen is kapcsolatba kerül, a vallásos szférához közelíti. Ezáltal voltaképpen saját magát távolítja a hiedelmektől, eljárása a pozitív énkép védelmét szolgálja. Maga a rontás elhárítását végző személy expliciten is elhatárolja magát a babonáktól („*Én babonás nem vagyok, én imával gyógyítok*”), az általa használt eszközök (tömjén) is a vallással hozhatók összefüggésbe. Az adatközlő három alkalommal is hangsúlyozza saját vallásosságát, tehát a társadalmi normáknak megfelelő életmódját. Verbálisan eltávolítja személyét a babonáktól az adatközlési szituáció során, a függő beszéddel, amikor korábbi reakcióit reprezentálja, és azoknak a személyeknek a bemutatása révén, akikkel kapcsolatba került. Ezért válik olyan fontossá a jós istenfélő voltának hangsúlyozása, hiszen ez bizonyítja azt, hogy a rontást elhárító

cselekedet egyértelműen a pozitív szférába sorolható, így nem sérül a pozitív énkép sem.

A spontán módon, előzetes rábeszélés nélkül elmondott élménytörténet követi a hiedelemtörténetek sémáját. A kezdeti egyensúlyi állapot bemutatásával indít ő is, ami megváltozik a rontás megjelenésével. Az elhárító mágiát itt is a racionális gyógymódok sikertelensége miatt alkalmazza. Ezért hangsúlyozza az állatorvoshoz fordulás tényét és a racionális gyógymód hatástalanságát.

„Na most elmondom, hogy én hogy jártam. Fiatal tehén volt, és rugott nagyon a tehén, és nem tudták, mi van véle. Elvittem az állatorvashoz, nem tudott véle semmit csinálni.”

A rontás meghatározására a *megbábrálta* kifejezést alkalmazza. A mágia jelenlétét egy kívülálló ismeri fel, ennek rábeszélésére fordul az adatközlő specialista-hoz. A rábeszélésre azért van szükség, mivel az adatközlő vonakodik olyan személyhez fordulni, aki valamilyen kapcsolatban is állhat a negatív szférával.

„Na, jött egy néni, azt mondja, eriggy te, Manyi, azt mondja, ezt valaki megbábrálta. Mondom, én nem megyek, mer én soha nem voltam jósnál. Próbáld meg. De mondom, én imádságos vagyok, én nem hiszek a babonába. De azért, hogy annyira rugott a tehén, csak elmentem, Terebesre. Tisza Bandihoz. Az egy gulyás bácsi volt, még él most is.”

A specialista megnevezésére a *jós* kifejezést használja. A babona a jelen esetben egyaránt jelenti a hiedelmeket és az ártó szándékú cselekedetet. Az utóbbitól egyaránt elhatárolja magát adatközlő és specialista. A rontást feloldó eljárás eszköze itt a tömjén, a rontást füstöléssel igyekeznek megszüntetni. A specialista saját tevékenységét gyógyításnak nevezi.

„És mondta nekem, hogy fiatal a tehén? Mondom, fiatal. Azt mondja, nem ideges? Mondom, nem tudom, de eddig nem rugott, csak most fogott hozzá. Azt mondja, eriggy haza, jányom. Én babonás nem vagyok, én imával gyógyítok. Kérjél a helybeli tisztelendő úrtól tömjént, amivel füstöl a templomba. És a felit kösd rá a szarvára szigetelőszalaggal, vagy ragtapasszal, mindegy, a másik felét tedd rá egy kis szénre, és füstöld meg a tehenet. Megtettem. Hiába, már vallásos vagyok, de mindent megtettem, de sajnáltam a gyermekeket, nem volt egy szem tej sem.”

A pozitív–negatív oppozíciópárja a vallás–hiedelem ellentétével is kiegészülhet. A specialista vallásos voltának hangsúlyozása nem győzi meg teljes egészében az adatközlőt a cselekedet helyes voltáról. Éppen ezért jelenik meg egy újabb elem: úgy tünteti fel magát, mint aki a gyermekei érdekében,

kényszerből cselekedett: „*Hiába, már vallásos vagyok, de mindent megtettem, de sajnáltam a gyermekeket, nem volt egy szem tej sem.*”

Itt egy új elemet vezet be. Míg eddig a tehén rendellenes viselkedését említi a rontás jeleként (*rugott nagyon a tehen, és nem tudták, mi van véle*), itt nyilvánvalóvá válik, hogy a tejhaszon elvételéről is szó van (*nem volt egy szem tej sem*).

Bár a specialista kiléte explicit, azt nem konkretizálja, hogyan került hozzá. Ebben az esetben is egy közösségen kívüli, más faluból származó specialista szolgáltatásait veszik igénybe. A társadalmi információhálózat működése itt is kikövetkeztethető. A specialistához fordulást információgyűjtés előzi meg. Az esetet megbeszélik a közösség tagjaival, tanácsot kérnek az ekor szokásos tennivalókról.

Minden esetben egy társadalmilag közvetített információhalmazt alkalmaznak. A szöveg tanúsága szerint az adatközlő meghatározott elvárásrendszerrel érkezik a specialistához. Eddigi ismereteinek függvényében a negatív szféra képviselőjének tekinti a természetestől eltérő képességekkel rendelkező személyt, és ennek megfelelően vonakodik hozzá fordulni. Ennek az értelmezésnek viszont ellentmond a specialista énképe, hiszen a szövegben előforduló önjellemzésében saját vallásosságát hangsúlyozza, tehát önmagát a rontókkal szemben pozitívan értelmezi.

Az élménytörténet és a másik szöveg közös tartalmi eleme a tabu, a kiadási tilalom. Az adatközlő eleinte ennek megszegését használja fel a rontáselhárítási kísérlet sikertelenségének indoklására. Tehát a társadalmi tapasztalat közvetítette információ fontos szerepet tölt be az események interpretációjában.

– *De akkor is megmondta, hogy ki ne adjak a házból semmit akkor, mikor ezt csinálom.*

– *Az aznapon.*

– *De ki jött hozzám, pontosan a sógornóm. Adjam oda a lapátot. Na mondom, nem adok oda semmit, mer ez és ez a helyzet, a tehenet rendezem. Hát már csak nem gondolsz rosszra, én ilyet nem csinállok. Odaadtam, nem javult a tehen, nekem sehova. Én abban a hiszemben voltam, tényleg pár nap múlva, hogy csak megrontotta, gondolom, biztos, a sógornóm.*

A történetben szereplő sógornő alakja gyakran visszatér az adatközlő élménytörténeteiben. Az elemzett szöveg kontextusában számos olyan történet szerepel, melyben az illető negatív cselekedeteit hangsúlyozzák (családtagok ellen irányuló rontás, deviáns életmód). A kettejük között levő konfliktus lehet az oka, hogy neki tulajdonítja a tehén megrontását. Ezt erősíti meg az illető feltűnése az elhárító mágia végzése közben. Mivel ez a cselekvés megfelel a hiedelemrendszer azon elemének, miszerint a rontónak meg kell jelennie a rontás elhárítása közben, kézenfekvő, hogy a sógor-

nő megjelenését a hiedelemrendszer megfelelő eleme szerint interpretálják. Rontóként való azonosításakor meghatározó ez az egybeesés. Ezt erősítik korábbi cselekvései és a kettejük között fennálló konfliktushelyzet. Retrospektíve azonban másként értelmezik az eseményeket. A jelenség átértelmezését vetíti elő az *abban a hiszemben voltam* kifejezés, mely jelentősen csökkenti az elbeszéltek igazságértékét. A múlt idő a jelen megváltozott perspektívájára utal.

A rontó mágia feloldása sikertelen. Az adatközlő ennek kettős interpretációját is adja. Sikertelen, mert megszegte a tárgyak kiadására vonatkozó tabut. Ugyanakkor jelen van az az értelmezés is, miszerint a mágikus eljárás nem sikerülhetett, mert nem volt realitásalapja, a gyógyítást csak a racionális módszerekkel lehet hatékonyan végezni.

„Csak elmentem újból az állatorvoshoz, akkor adott neki nyugtatót, akkor helyrejött, de a babonától nem gyógyult meg. Nem. Így volt.”

A szöveg végén ismét a rációval érvel, amikor a tejhozam növekedését a bőséges táplálkozással magyarázza, ezáltal tagadván a tehenek meggronthatóságát.

– És más ilyen módszert nem tetszett hallani, nem mondták, hogy hogyan hozták vissza a tehénbe a tejet mások?

– Én visszahozom babona nélkül.

– Sokat kell neki adni, nem?

– Én adom neki a lisztet, barnalisztet, akkor van tej. Én nem hiszek a babonába.

A szöveg retorikailag úgy épül fel, hogy az egyén racionalitását és vallássságát hangsúlyozza. Nemcsak egy tudáselemet reprezentál, hanem azt a folyamatot is, amelynek során az illető meggyőződik egy társadalmilag közvetített információ helytelenségéről. A perszónális verifikációnak több állomása is van. A jelenség interpretációja során felhasználják a társadalmi tapasztalatot, de az életstratégiák szervezésében, az egyéni álláspont kialakításában a személyes tapasztalatnak van döntő szerepe. Az egyén csak azokat az eljárásokat alkalmazza a későbbiekben, melyek használhatóságáról személyesen győződik meg.

ÖSSZEGZÉSKÉPPEN

A vizsgálataim középpontjában elsősorban a szöveg állt és nem csupán annak hiedelemelemei. A szövegmondás módjának értelmezése során arra figyeltem, hogyan reprezentál az egyén egy olyan vilásképelemet, melyről tudja, hogy egyes világfelfogások fiktívnek tekintik. A hit és a kétely szöveg-

beli explicit vagy implicit megjelenítése egyaránt információhordozó, tehát ennek megnyilvánulásainak is figyelmet szenteltem.

Szövegelemzéseim során hangsúlyt fektettem az implicit elemek értelmezésére is. Az énkép, image-teremtés eljárásai ugyanis csak ezek értelmezése során ismerhetők meg. Az adatközlők a gyűjtőt elsősorban két dologról igyekeztek meggyőzni. Fontos volt számukra annak bebizonyítása, hogy ők nem babonások, életüket racionális elvek szerint irányítják, csakis olyan eljárásokat alkalmaznak, melyek hatékonyságáról személyes tapasztalat révén győződtek meg. Éppen ezért szövegszinten viszonylag nagy teret kap a legitimációs eljárás, a perszonális verifikáció tényének bizonyítása. Az adatközlők akár irracionálisnak, akár racionálisnak minősítik a rontás tényét, saját személyüket határozottan elhatárolják a hiedelmektől. Abban az esetben, ha realitásként kezelik a tehénrontás tényét, olyan legitimációs eszközöket vetnek be, hogy azt a világban létező dologként, tehát reális extenziójú elemként definiálhassák.

Ez a fajta szövegelemzési eljárás kissé hosszadalmas, ezért egy nagyobb hiedelemkorpusz vizsgálatára nem igazán alkalmas. Ennek ellenére nem elhanyagolható, hiszen a hiedelmek működésére, egyéni használatára vonatkozó információkat közöl. Egy „közönséges” hiedelemszöveg nemcsak hiedelemelemeket közvetít, hanem azt az eljárást is, ahogyan az egyén egy társadalmi tapasztalat közvetítette tudást alkalmaz akkor, mikor egy jelenséget mágia hatásaként értelmez. Ezt a társadalmi tapasztalatot használja fel a rontás elhárítását célzó cselekvéssorban. A szöveg utalhat arra a verifikációs eljárásra, amelynek során a kérdéses világmépelem hiedelemként vagy realitásként rögzül, és megfigyelhető az a legitimáló mozzanat, amikor az adatközlő az elbeszéltek realitásértékéről kezeskedik. A hiedelemszövegekben fellelhető verifikációs eljárások nyomai és a legitimációs mozzanat vizsgálata pedig éppen úgy tárgyát kell hogy képezze a hiedelemkutatásnak, mint a motívumelemzés.

SZÖVEGTÁR

I.

Csinálták, meg voltak itt az ilyen rontók is, akik megrontották ugye a tehéneket, kivették ugye a tejet. Hát én is úgy jártam eggyel. Hogy a tehén adott hét liter tejet. Egy nap múlva már nem volt, csak két deci savó. Elhívok mán egy egészségügyit, mondom, gyere már, nézd meg, hogy mi van evvel a tehénnel. Nincs annak semmi baja, azt mondja. Én nem nagyon hiszek a babonában, de van abban valami, arrafele. A babonában. /Nevet./ És azt mondja, próbáld meg, eridj el az orvoshoz. Elmentem az állatorvoshoz. Mondom neki, hogy mi történt a tehénnel, hogy hát hét liter tej volt, most viszont két deci savó. Azt mondja, a tehénnek nincsen semmi baja. De

mondom neki, hogy ha nincs semmi baja, akkor miért nem eszik, ha nincs semmi baja. Hát erre nem tudott felelni. Akkor elvittem Tarnára, ott volt egy asszony. Csendes asszony volt. Éppen pünkösdi szombatja volt. Az nem foglalkozott evvel, csak kedden, csütörtökön és szombaton. Hetfű, szerda, péntek bűti nap, evvel nem foglalkozott, s vasárnap se nem foglalkozott. Éppen szombati nap volt, pünkösdi szombatja volt, mondom neki, miért jöttem, azt mondja, várjon csak. Vittem innen egy kis korpát, de abból egy tarisznyával, mert tudtam, hogy hát kell vinni. Akkor leült a ház közepire, imádkozott. S akkor vette a kést, volt egy borkános üvegbe egy kis víz neki, s akkor a vízbe csinál, így a késsel keresztet, akkor csinált a korpába is egy keresztet. De nagyon sokáig imádkozott. Azt mondja, most már menjen nyugodtan haza, azt mondja. Mondom, hogy mondja meg, hogy ki volt, azt mondja, megmondanám, de azt mondja, nem akarnám a törvényszéket járni, mer az ilyeneket tiltotta a törvény ugye, attól félek, ha elmegyek, magának lesz baja. Na nem baj, csak kínozza meg legalább. Hetfűn, elműlik pünkösdi szombatja, kedden jöjjön el újra. Na elmentem újra, na azt mondja, ide hallgasson. Adott nekem valami gazt, evvel füstölje körül a tehenet, azt mondja, és azt mondja, egy héten belül visszajön, ugyanannyi, amennyi volt. Egy héten belül. És úgy is történt.

– De milyen gazt adott?

– Nem tudom én, milyen gazt, de visszajött a tej. Közbe, már arra is rájöttem, ki volt a rontó.

– Hogy tetszett rájönni?

– Itt laktak szemben mivelünk. Hajnalban, itt mielőttünk, éppen csak kezdett izélni, egy ember, itt járt, ettől a mezsgyétől, addig a mezsgyéig, a Bözsiéig. Azt mondja Mariska, mit jár itt maga, Gyuri bácsi. Hát itt voltam este a boltba, oszt elvesztettem a pénzt. Hát azért csak éppen itt veszi el, csak így megy ettől meg addig a mezsgyéig. És azt mondta, az úgy össze volt törve, mintha bottal összeverték volna. Megmondta az asszony, megrekké-
rozza aztat.

– Román vagy magyar volt az az asszony, Tarnáról?

– Magyar.

– De milyen füvet adott?

– Nem tudom, a kiskertből valami gazt, nem ismertem.

– De nem ismerte?

– Nem tudtam a gaznak a nevit. Közben megmondta, ha valamikor még történik valami, ne jöjjön hozzám. A korpából maradt meg, oszt tegyek az ablakba a korpából, oszt akkor nem lesz tovább semmi baj. De nem történt. De történik, még most is történik így. Történhetik még most is. Az a tudományos nem rossz akaratú asszony volt. Az azon segített, akit megrontottak.

– De ez ellen nem lehet védekezni, hogy ne vigyék el a tehen tejét?

– Hát ezeknek... biztosan...nem ismerős.

/Bibliai történet Sámuel prófétáról meg a tudósokról./

– De akinél tetszett járni, az jóindulatú asszony volt?

- Az nagyon jóindulatú volt.
- De vannak rosszindulatúak is.
- Ez olyanokon segített, akit megrontottak.
- És aki megrontja?
- Hát nem tudom. Hát volt itt olyan, hogy hát nagyon nehéz halállal halnak meg azok is, akik ilyenekkel rosszakat csinálnak. Történt itt, nem tudott megfele halni. Történt itt is.
- De mikor?
- Hát már én se emlékszem. Régen. Itt volt Görbe Jankó, azt ismerted te is, javasasszony volt, egy ember volt. És tudományos volt. Hát azok Szent György napkor kiálltak a keresztútra, mert vannak ilyen keresztutak, így is megyen ... (Cs. László sz. 1915; Kökényesd, 1995)

II.

- Úgy mondják, babona.
- És mi a babona?
- Hát úgy, hogy mondjam. Azt kitanálnak, és akkor ezt is, azt is, oszt nem igaz. Egy ördögi mesterség.
- A babona.
- Igen.
- Például.
- Hát azt mondják, hogy az ilyesmi, hogy hát még a tehenből is kiveszik a tejet. Megrontják. Vannak ilyen gonosz szemű emberek. Például nekünk is volt egy tehenünk, és nagyon sok szép tejet adott. És akkor ment az én uram kifele vele, azt mondta az egyik ember, hogy ezt a tehenet add el, mert azt mondták, ez is olyan, meg tudta rontani. Valamit, jószágot, vagy mit. Hát mondjuk, ez is valami. És rá egy pár nap múlva a tehenet nem lehetett fejni. Ez igaz volt, ez rajtunk történt meg. Nem lehetett lefejni, mer az anyyira rugott, anyyira vágott és tejet nem adott. Mondták, hogy megrontotta. Én elmentem Tarnára, nem tudom, tetszett erről hallani, igen, és akkor ott volt egy öregasszony. Mondták, vigyem el a láncát a tehennek, és akkor vigyek egy kis korpát, és akkor egy pungába, és elvittem. Akkor az öregasszony már olyan öreg volt, hogy nyócvan éven felül volt. És a fia azt mondta, nem engedett befele, hogy hát ne menjek, mer már nem szól senkinek, nem beszél senkinek, nem bír beszélni. És akkor mondom, na tegye meg mán, hát messzirűn jöttem, meg hát nagyon nagy bajban vagyok, megfizetem. Jaj, hát maga onnet jött, abból a Kökönyösdről, hát van az a vak ember, a fél-szemű ember, a második szomszédba volt nekem, az is volt, biztosan a küldte magát. Mondom, igen.
- Laci bácsi?
- Igen. Tetszett rulla hallani?
- Voltam nála.

– Az küldte, hát tud az mindent. Mentem én oda hozzá, és akkor az imádkozott, kiküldött engemet, a korpára meg valami vízre, szentelt vizet öntött egy üvegbe, hát csak az kellett hogy legyen, és akkor na, menjek haza. Kérdeztem, mivel tartozom. Azt mondja, semmivel, dehogya, mondom, Isten őrizzen, nem azért jöttem, meg nem azért zavarkodok, hogy fizessek, és megfizetek, amit kér. És tessék elmondani, hogy ki volt. Azt mondja, mindent megmond, csak azt az egyet nem szabad megmondani.

– Hogy ki volt?

– Igen. Mert szoktak történni bajok. Hát nem baj, csak ne legyen a tehénnek baja. Akkor meg, addig négyen is állhattak a tehen mellett, nem lehetett hozzá menni. És mán este nyugodtan fejtem.

– És nem kellett itthon semmit sem csinálni?

– Nem, csak abbul a szenteltvízbül kellett az abrakjára, meg amit én elvittem, azt elébe tenni, nem kellett vele semmit se csinálni.

– Korpát.

– Igen.

– És valami füvet nem adott?

– Nem, csak vizet adott, mer szenteltvíz lehetett, meg a korpát, itthon a korpáját, osztán, amit hoztam, azt vegyük elő, meg a szenteltvizet, meg a másik abrakot, és tegyük rá, és akkor nem fog, és este jobban is volt, és másnap nem volt vele semmi baj. Nem lehetett meg se közelíteni.

– És milyen napokon csinálta?

– Eztet nem tudom.

– Nem volt olyan, hogy csak valamelyik napon csinálta?

– Nem, ember volt ez, nem asszony. Férfi.

– Aki megrontotta.

– Igen. Úgy hát, most már nincsenek olyan boszorkányok, úgy mondták, olyan mint a boszorkány. Most már nincsenek. (T. Anna sz. 1922; Kökényesd, 1995)

III.

Kivették belőle a tejet. Aztán elment a jóshoz, s azt mondta egy másik tudákos, az is értett hozzá, hogy menjen haza, és vegyen ki a plattbul parazsat, egy lapátra, és kereszt alakjába, így, így fejje a tejet, hogy süljön a tej. És akkor oda fog menni az, aki kivette a tejet. És akkor úgy is csinált. Odament az, aki csinálta, hogy valamit adjon neki. De az megmondta neki, az a jósnő, hogy ne adj senkinek se, még a testvérednek se, ne bízzál senkiben, mert ha valamit odaadsz, nem fog sikerülni, nem fogja visszarontani a tejet. És akkor elverték a tehenet, nagyon, egy ruhát, vizes ruhát tettek a tehen hátára, és avval, vizes kötéllel verték a tehenet, utána, és akkor az, aki megrontotta, már nem tudott tovább boldogulni, mer az ütés nem a tehennek fáj, hanem

annak, akit ütöttek. Úgyhogy mind a kettő varázsló volt, aki vissza is rontotta...

– Csak az, aki visszarontotta, annak erősebb volt a tudása.

– Ezek erősebbek egymástól?

– Ezek igen. Na most elmondom, hogy én hogy jártam. Fiatal tehén volt, és rúgott nagyon a tehén, és nem tudták, mi van véle. Elvittem az állatorvoshoz, nem tudott véle semmit csinálni. Na, jött egy néni, azt mondja, eridj te, Manyi, azt mondja, ezt valaki megbabrált. Mondom, én nem megyek, mer én soha nem voltam jósnál. Próbáld meg. De mondom, én imádságos vagyok, én nem hiszek a babonába. De azért, hogy annyira rúgott a tehén, csak elmentem, Terebesre. Tisza Bandihoz. Az egy gulyás bácsi volt, még él most is. És mondta nekem, hogy fiatal a tehén? Mondom, fiatal. Azt mondja, nem ideges? Mondom, nem tudom, de eddig nem rúgott, csak most fogott hozzá. Azt mondja, eridj haza jányom. Én babonás nem vagyok, én imával gyógyítok. Kérjél a helybeli tisztelendő úrtól tömjént, amivel füstöl a templomba. És a felit kösd rá a szarvára szigetelőszalaggal, vagy ragtapasszal, mindegy, a másik felét tedd rá egy kis szénre, és füstöld meg a tehenet. Megtettem. Hiába, már vallásos vagyok, de mindent megtettem, de sajnáltam a gyermekeket, nem volt egy szem tej sem. De akkor is megmondta, hogy ki ne adjak a házból semmit akkor, mikor ezt csinálom.

– Az aznapon.

– De ki jött hozzám, pontosan a sógornóm. Adjam oda a lapátot. Na mondom, nem adok oda semmit, mer ez és ez a helyzet, a tehenet rendezem. Hát már csak nem gondolsz rosszra, én ilyet nem csinállok. Odaadtam, nem javult a tehén, nekem sehova. Én abban a hiszemben voltam, tényleg pár nap múlva, hogy csak megrontotta, gondolom, biztos a sógornóm. Csak elmentem újból az állatorvoshoz, akkor adott neki nyugtatót, akkor helyrejött, de a babonától nem gyógyult meg. Nem. Így volt.

– De ez babonáság? Mikor így kúrálják az állatot?

– Hát, van benne babonáság is. Ima is, ez is, de mikor már ilyen, ezek a láncégetések, meg parázs, meg ilyesmi, akkor...

– Milyen a láncégetés?

– Leviszik a kertbe a láncot és megégetik a tehén láncát, és azt égetik meg, aki kivette a tejet.

– Öntik rá a tejet, és a lánc a tűzben van, a tűzben van, és akkor úgy tótik rá a tejet.

– Tehát a tűzben van a lánc.

– Igen, és tótik rá a tejet. Hogy legyen sok a tej, nem hogy sok a tej...

– Hogy jöjjön vissza az elment tej. Bizony.

– És más ilyen módszert nem tetszett hallani, nem mondták, hogy hogyan hozták vissza a tehénbe a tejet mások?

– Én visszahozom babona nélkül.

– Sokat kell neki adni, nem?

– Én adom neki a lisztet, barnalisztet, akkor van tej. Én nem hiszek a babonába. (S. Mária sz. 1942; S. János sz. 1938; Kőkényesd, 1999)

SZÓJEGYZÉK

borkános üveg – üvegekanna
platt – tűzhely
punga – zacskó

IRODALOM

HABERMAS, Jürgen

1997 Mi az egyetemes pragmatika? In: PLÉH Csaba – SÍKLAKI István – TERESTYÉNI Tamás (szerk.): Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés. Budapest. 228–259.

TERESTYÉNI Tamás

1992 Szövegelméleti tézisek. (A reprezentáció, a kommunikatív cselekvés és az informativitás szempontjai szövegek vizsgálatában). In: PETŐFI S. János – BÉKÉSI Imre (szerk.): Szemiotikai szövegtan. 4. Szeged. 7–33.

JEGYZETEK

¹Kőkényesd – Porumbésti, Szatmár megye

²A pragmatikai elemzés szempontjai: Habermas 1997; a reprezentációval kapcsolatos problémák felvetése: Terestyéni 1992.